

FOLKLIVETS ANDLIGA GRUNDVALAR

Av docenten JOHN CULLBERG

SVENSKA folket företer f. n. vissa likheter med 60-åringen, som just kommer ut ur läkarens mottagningsrum, där han hört den hårda domen avkunnas: Högradig åderförkalkning. Inte lång tid kvar att leva!

Det är ju den mångdebatterade s. k. krisen i befolkningsfrågan, som börjat göra oss förtrogna med tanken att tillhöra ett döende folk — ett folk utan framtid. Yrvakenheten inför själva faktum är dock egentligen förvånande. Senilitetssymtomen ha sedan länge framträtt skrämmande tydligt, om också i helt andra sammanhang. Låt mig sätta fingret på en enda punkt: den gängse inställningen till försvarsproblemet. Ett folk kan demonstrera sin sjunkande livsvilja lika väl genom ohåga att sörja för sin trygghet som genom oförmåga till självförnyelse.

Om befolkningsfrågan här får tjäna som utgångspunkt, är det emellertid icke endast på grund av dess dagsaktualitet. Vida viktigare är, att den ger en osökt anledning till förnyad omprövning av frågan om folklivets djupaste grundvalar. Detta redan därför, att »krisen» ju ingalunda är begränsad till vårt land, även om den där fått sin skarpaste tillspetsning; i själva verket står den i intimt sammanhang med hela vår västerländska civilisation. För att förstå innebörden i den tragiska kris, som vi f. n. genomleva, är det icke betydelselöst att söka få detta sammanhang i sikte.

*

Vill man i ett enda ord fånga den västerländska civilisationens inre struktur, måste man otvivelaktigt stanna vid ordet *rationalisering*. Den till allt högre fulländning drivna rationaliseringen av tillvaron har möjliggjort det effektiva utnyttjande av resurserna i natur och människoliv, som skänkt Västerlandet världsvälde.

Rationaliseringen markerar den ständigt stigande linjen i den västerländska utvecklingen ända fram till våra dagar.

Rationaliseringens hörnpelare äro tvenne: vetenskap och teknik. Bortsett från vissa tidigare ansatser kan *vetenskapen* i modern mening dateras från det s. k. naturvetenskapliga genombrottet under 1600-talets förra hälft. Dess kännetecken var från början — och är alltjämt — en strävan att inordna tingen och företeelserna i ett allt omfattande, nödvändigt sammanhang, där deras plats med om möjligt matematisk exakthet skulle kunna beskrivas och beräknas.

Denna naturvetenskapliga syn på verkligheten hade väl aldrig uppnått sin dominerande ställning i det allmänna medvetandet, om den icke varit annat än teori. Den visade sig emellertid snart vara mer än så, nämligen ett utomordentligt effektivt medel till behärskande av den natur, vars nyckfullhet man förut varit underkastad. Att känna naturens lagar innebär en möjlighet att taga dem i sin tjänst. Ur naturvetenskapen framväxte så den *teknik*, som i tidigare oanad utsträckning skulle göra naturen människan underdånig. På denna teknik lever nutidsmänniskan, vare sig hon arbetar på ett laboratorium eller en fabrik, på ett kontor eller ute på åkern. Den har givit henne oanade resurser att åstadkomma bättre försörjningsmöjligheter, högre levnadsstandard, stegring av komforten o. s. v. Tekniken öppnade vägen till det framtida lycko-landet.

Man kan knappast överskatta rationaliseringens, d. v. s. den vetenskaplig-tekniska andans, betydelse såsom revolutionerande faktor i människolivet. Den har icke blott radikalt förändrat levnadsvillkoren; den har även omgestaltat hela den mänskliga livsynen. Civilisationens människa har fått civilisationens själ. Det betyder, att den vetenskaplig-tekniska andan trängt in i vårt innersta och därifrån bestämmer hela vårt sätt att se på verkligheten. Människan räknar icke på allvar med andra faktorer än dem, som kunna vetenskapligt klarläggas och tekniskt behärskas. Själens värld äger intresse, endast så långt den kan inrangeras under psykologiens kategorier. Själens vård blir en angelägenhet för psykoanalys och psykoterapi. Välrustade pedagogiska laboratorier öppna nya perspektiv för barnets fostran till samhällsduglig medborgare. I sanning — rationaliseringen tycks göra skäl för epitetet den moderna tidens världsfrälsare!

I detta läge — den ständigt stigande linjen med oanade fram-

tidsmöjligheter — kommer som blixtn från klar himmel underrättelsen, att civilisationens släkte är dödsmärkt. Det håller på att tyna bort i denna vidunderligt skickligt konstruerade byggnad, som skulle bli det stora framtidshemmet.

Vad är det, som ligger bakom detta egendomliga faktum? Skall man finna ett svar på denna fråga, så måste man göra klart för sig att »krisen i befolkningsfrågan» egentligen endast utgör ett symptom på den vida mer djupgående kris, som i vår tid drabbat det *personliga gemenskapslivets* grundvalar.

Sammanhanget med grundtendensen i Västerlandets civilisation, sådan vi nyss tecknat den, ligger i öppen dag. Dess yttersta syfte var ju att möjliggöra ett tekniskt behärskande av omgivningen. Till vår omgivning hör nu inte bara de döda tingen utan också våra medmänniskor. Även dessa måste placeras in i det stora maskineriet, om deras arbetsprestationer rationellt skola kunna utnyttjas. Värdesättningen och bedömningen av människorna blir väsentligen beroende av deras förmåga att fylla denna plats; i övrigt sakna de intresse. Så uppstår en rad av helt och hållet opersonliga förhållanden mellan människor, som dock ständigt äro i beroende av varandra, kanske dagligen mötas: arbetsgivare—arbetare, direktörer—tjänstemän, hyresvärdar—hyresgäster o. s. v. Redan företagets dimensioner omöjliggöra i regel inmängande av ett personligt intresse i förhållandet. Man måste nöja sig med att på ena sidan kontrollera arbetsprestationernas kvalitet, på den andra skaffa garantier för största möjliga ekonomiska vederlag. En jämförelse med hantverkstidens patriarkaliska förhållande mellan mästare och gesäller visar bäst, i hur hög grad arbetslivet, samtidigt som det oerhört vunnit i effektivitet, berövats den personliga gemenskapens atmosfär. Livet på arbetsplatserna har hårdnat. Det normala är knappast ömsesidigt förtroende utan snarare dovt knot eller öppen kamp.

Gemenskapslivets kris är emellertid ingalunda begränsad till arbetsplatserna. Den sträcker sina verkningar till praktiskt taget alla områden av mänskligt liv. Icke minst tydligt spåras den inom hemmets, familjens avgränsade område. Förhållandet mellan man och hustru, mellan föräldrar och barn, mellan syskon inbördes, utvisar i stigande grad en hårdhet, som är nära släkt med klasskampens. Detta behöver ju ingalunda betyda öppen konflikt, men det betyder alltid ömsesidigt främlingskap. Hemmet är gemensam sovplats och till dels även gemensamt matställe för famil-

jens medlemmar men just ingenting mera. Den intimaste av alla förbindelser mellan människor, den sexuella, ordnas tack vare tekniken relativt »riskfritt» inom eller vid sidan av äktenskapet utan anspråk på någon djupare personlig livsgemenskap mellan kontrahenterna. Den ene blir för den andre ett medel att utlösa en drift, vilken högljutt utbasuneras såsom livets *quinta essentia*, men vars samband med barnalstringen det gäller att i effektivitetens och rationaliseringens intresse så mycket som möjligt borteliminera.

Antydda omständigheter kunna icke undgå att djupt påverka alla former av mänskligt samliv. Medan de kollektiva förbanden av olika slag (fackföreningar etc.) ha högsäsong, förefaller den personliga gemenskapen bli en alltmer svårrealiserad företeelse i vår rationaliserade värld. Där nutidsmänniskans strävan är som bäst, syftar den till lojalitet, d. v. s. till undvikande av konflikter. Det finns också ett gott medel att nå detta syfte, utexperimenterat i såväl det offentliga som det enskilda livet: den konventionella hövligheten. Skyddad bakom förbindlighetens mask lämnas man i regel i fred — men dömes samtidigt till inre ensamhet.

Ensamheten är nutidsmänniskans öde. Hon fruktar ensamheten som intet annat. Sannolikt spelar ensamhetskänslan en betydande psykologisk roll vid den för den moderna civilisationen typiska flykten till städerna. Önskan att få packa sig samman med andra människor i stora samhällen stegras, man vill trängas på gatorna, fritiden vill man använda på bio eller i danssalong — vad som helst, bara man slipper vara ensam. Men skräcken för ensamheten är bara ett symptom på att människan *är* ensam djupast i själen, utan förmåga av hängivelse, utan vilja att släppa till sig själv i sådan tjänst och kärlek, som kan bryta isoleringen och slå en brygga mellan människor.

»Själens obotliga ensamhet» stod det utanpå en roman för några decennier sedan. Därbredvid något om »köttets lust». Kombinationen är ingalunda nödvändig. Själens ensamhet drabbar asketen lika väl som libertinisten; den är det pris, som civilisationen begär — och får — som vederlag för sina tjänster. Men däri ligger också civilisationens *kris*, ty själen kan icke i längden leva och växa i ensamhet. Den hårdnar, förbittras, förkrymper och dör. Först i den personliga gemenskapen, där jaget möter ett du, där viljan att behärska förbyttts i viljan att tjäna, får själen luft under vingen. Först därmed blir också en *kultur* i ordets egentliga mening möjlig. Kulturens drivkraft är viljan till ömsesidig

tjänst under gemensamma uppgifter. Västerlandets civilisation har genom sin stålhårda härskarvilja skurit av denna kulturens livsnerv. Vår kulturs räddning är helt beroende av huruvida mänskligheten skall återvinna den personliga gemenskapens borttappade gåva.

*

Var går vägen till krisens övervinnande?

Man har sökt tolka »befolkningskrisen» som frukt av bristande anpassning till den i raskt tempo fortskridande tidsutvecklingen. Tiden kräver allt högljuddare rationalisering, men människorna ha inte hunnit riktigt med i galoppen. Med denna utgångspunkt blir receptet givetvis en allt intensivare rationalisering och effektivisering också av det »människomaterial» (förträffligt ord!), som behöves för att hålla den civilisatoriska processen i gång. Rationalisera uppfostran genom ett vetenskapligt och tekniskt fulländat skolväsen, rationalisera hemmen genom att till det yttersta utnyttja tillgängliga resurser av näringstekniskt och bostadstekniskt slag och — framför allt — genom att så långt möjligt frigöra mödrarna från den »hindersamma» barnuppfostran! Skaffa bort de hämningar, som härröra från de traditionella fördomarna mot en friare sexualmoral! Höj så genom en samhällelig välfärdspolitik levnadsstandarden över lag — så skall den trivsamt återvända, som är en förutsättning för folklivets produktiva utveckling. Genom en slik anpassning skall förtroendet till framtiden återvinnas.

Det tillkommer socialpolitikerna att avgöra, i vad mån ett reformprogram av denna art är välbetänkt resp. genomförbart eller icke. I många avseenden torde det vara väl värt att uppmärksammas; på en enstaka punkt återkommer jag i det följande härtill. Om man menar, att krisen därmed skulle övervinnas, är man emellertid med all säkerhet offer för en stor och ödesdiger illusion. Ty om det är riktigt — som jag här sökt visa — att den aktuella krisen direkt sammanhänger med rationaliseringsprocessen, så kan den näppeligen avhjälpas blott med en stegrad rationalisering. Ett ensidigt inriktande av uppmärksamheten åt detta håll kan blott åstadkomma ett: skärpande av svårigheterna. Något annat är nu främst av nöden, nämligen ett medvetet, konsekvent hänsynstagande till de andliga, »irrationella» faktorer, som i verkligheten bära upp folklivet men som under civilisationens utveckling allt-

mer trängts åt sidan och därmed förhindrats att i folklivet ingjuta den livskraft, som behöves såsom motvikt till de förödande tendenserna. Det gäller här faktorer av moraliskt och religiöst slag, som icke äro mindre betydelsefulla, därför att de icke kunna sättas på formler eller tekniskt behärskas.

Låt oss lämna de allmänna och abstrakta resonemangen för att gå till konkreta ting. En fråga är i detta sammanhang viktigare än alla andra, frågan om *hemmets* och *familjens* ställning i det nutida och framtida samhället. Detta är och förblir kärnproblemet också inom befolkningsfrågan. I hemmet läggas grundvalarna för de enskildas liv liksom för folklivet. Glädjande nog har i den aktuella befolkningsdebatten den insikten med stigande klarhet kommit till uttryck på de mest skilda håll, att varje reformprogram, som förbiser detta faktum, är en konstruktion i det blå.

En mångfald viktiga synpunkter ha också förts fram med ny styrka under det senaste årets överläggningar om familjelivets rekonstruktion. Med rätta har man pekat på nödvändigheten att skapa en tillfredsställande miljö för familjebildningen. Hit hör främst goda och sunda bostäder. Vidare ha åtgärder föreslagits för borteliminering av de hämningar, som kunna tänkas hindra grundandet av ett hem. Då dessa hämningar till god del sammanhänga med tanken på de fördyrade levnadsvillkoren, föreslås en ekonomisk stödpolitik, särskilt för att ge kompensation för den utgiftstegring, som är förbunden med födandet och fostrandet av barn.

Med hänsyn till ett familjesocialt reformprogram av denna art — jag måste här helt avstå från att ingå på detaljer — må tvenne ting framhållas. För det första: det är helt enkelt ett rättfärdighetskrav, att förefintliga sociala missförhållanden av antytt slag så långt möjligt avhjälpas. Väckelseropet i befolkningsfrågan har icke varit förgäves, även om det icke skulle ge något annat resultat än en effektiv bostadspolitik. Detta är det ena, som med all styrka här måste understrykas. Endast okunnigheten och hjärtlösheten kunna föra fram de andliga värdena *i opposition* mot den sociala reformlinjen. För det andra: om det är riktigt, att krisens innersida ligger på det personliga gemenskapslivets linje, kan intet socialt reformarbete i världen *avhjälpa* krisen. En andlig grundskada kan till sist botas endast med andliga, d. v. s. moraliska och religiösa, medel.

Saken är ju ingalunda förbisedd. »I sista hand — eller rättare i första hand — är befolkningsfrågan liksom alla de andra stora

samhällsproblemen ett *moraliskt* spörsmål» (Myrdal i radioföredraget »Befolkningsproblemet i Sverige»). Söker man få närmare klarhet i innebörden av detta moraliska spörsmål, som sålunda skall ligga på botten av de stora samhällsproblemen, så möter man en besynnerlig osäkerhet för att icke säga förvirring. Man framhåller behovet av en »omvärdering av familjebildning och föräldraskap». Opinionsen skall påverkas i den riktningen, att det blir en heder att bilda hem och sätta många barn till världen. Det saknas icke heller röster, som låta förstå, att vägen till detta mål går över en ny »sexualmoral»; äktenskapet göres mer lockande genom en uttänjning av trohetsplikten och genom åtgärder, som gynna sexuella förbindelser av mindre bindande slag, »kamrat-äktenskap» o. s. v.

Det skall villigt erkännas, att en »omvärdering av familjebildning och föräldraskap» är av nöden. Felet med den social etik, som vanligen i detta sammanhang framföres, är emellertid främst det, att den saknar alla fasta normer och värden, utifrån vilka en slik omvärdering kan äga rum. Den moraliserar utan att taga hänsyn till det faktum, att gemenskapslivets sönderfall fört med sig en de moraliska värdenas anarki, som låter varje värdering sväva i luften. Detta av den anledningen, att själva *grundvärdet* är givet först innanför det personliga gemenskapslivets sfär. Det är identiskt med den *uppgift*, som ställes för den enskilda människan i det ögonblick, då hennes själviska isolering genombrytes och hon träder i ansvarig relation till en annan människa. Uttryckt på kristendomens språk: Den uppgift, som ställes på en människa, då hon i en annan igenkänner sin »nästa». Ur medvetandet om en sådan ansvarsbestämd gemenskap framväxer sedan hela systemet av sociala förpliktelser.

Det är nu äktenskapets och familjens höga uppgift att utgöra den ram, innanför vilken ett sådant personligt gemenskapsliv kan och skall skapas fram. Ingen social institution innesluter motsvarande betingelser för en rik och djup gemenskap i ömsesidig tjänst och ömsesidigt förtroende. Men förtroendet förutsätter obrottslig *trohet*. Från denna utgångspunkt måste alla åtgärder bedömas, som åsyfta att göra äktenskapet »lättare» och därmed mera lockande genom en uppmjukning av trohetsplikten. Det är icke endast en stor illusion, om man menar, att det åtrådda målet på denna väg uppnås; all erfarenhet visar, att en sådan utveckling enbart ökar konflikterna. Värre är, att äktenskapet på detta sätt

göres totalt odugligt att fylla sin socialt grundläggande uppgift. Därmed blir även det socialpolitiska reformarbetet i själva verket ineffektivt.

Hela problemet sammanpressas sålunda i den frågan, hur en verklig förnyelse av gemenskapslivet, enkannerligen inom äkten-skapet, skall kunna åvägabringas. Det är så sant, som det är sagt, att moralpredikningar här icke leda långt. Icke heller andra försök att på rationell väg påverka den allmänna opinionsbildningen. Något torde dock på den vägen kunna åstadkommas. Det skulle icke vara betydelselöst, om det från de sakförståndigas sida klart och bestämt säges ifrån, att den lättvindiga syn på den äktenskapliga troheten, som från överklassen spritt sig i de vidaste befolk-ningslager, är en grundskada, som befolkningspolitiskt sett minst sagt är jämförlig med bostadsnöden. Alla ansvarskännande borde kunna enas däri, att vi ha nog av slapp eftergivenhet och löslighet i fråga om förbindelserna mellan man och kvinna — både i littera-turen och i verkligheten. Mest av allt behöva vi f. n. en ny för-ståelse för att äktenskap och hem är något mera än en lyckomöj-lighet, som kan vrakas och bytas ut mot något annat, om besvi-kelser ev. skulle inställa sig. Vi behöva lära oss inse, att det är en uppgift, som *kräver* något. Och att vägen till lyckan alltid går genom lydnaden för kravet. Det vore säkerligen ett barmhärtig-hetsverk så gott som något att lära nutidens i relativismen sönder-splittrade människor återupptäcka den bortglömda sanningen, att det finns något som heter plikt och personligt ansvar, ett *gott* och ett *ont* med gränser, som icke få överskridas. Vördnaden för plik-ten hör verkligen till folklivets andliga grundvalar.

En förnyelse inom detta moraliska djupskikt av folklivet lär emellertid aldrig komma till stånd utan en än mer genomgripande omvandling, nämligen i ställningen till de *religiösa* värdena. Hi-storiens erfarenhet ger vid handen, att varje moral växer fram på religiös grund. Där Gudstron faller sönder, upplöses också förr eller senare vördnaden för plikten. Det är icke heller någon till-fällighet, att gemenskapslivets kris med alla dess följdåtgärder av befolkningspolitiskt och annat slag till tiden sammanfaller med den västerländska kulturens tilltagande sekularisering — icke heller, att befolkningskrisen ger sig starkast tillkänna inom så-dana befolkningslager, där sekulariseringen drivits längst.

Det skulle föra för långt att ens söka antyda, på vilka vägar en religiös förnyelse kunde tänkas komma vårt folk till del. Vare

det nog sagt, att kyrkan på denna punkt alltjämt har sin egentliga uppgift given. Med djupaste allvar och ansvar må kyrkan lyssna till maningarna från skilda håll att effektivare fungera som socialt samvete inom folket; det *kan* hon emellertid, endast om hon själv genomgår en religiös förnyelse och på ett verklighetstroget sätt förmår bära fram sitt centrala budskap till människorna. I den kristna livssynen ligger den etisk-sociala innesluten. Den lutherska kallelsetanken torde i detta sammanhang — trots alla förändringar i livsvillkoren — visa sig alltjämt äga full aktualitet. Den varierar på sitt sätt den kristna grundtesen, att livet får en mening, blott om det ger ut sig självt i tjänst. Den Makt, inför vilken jag obetingat böjer mig, kallar mig, d. v. s. tar mig i anspråk, för en bestämd tjänargärning i mitt hem, i mitt vardagliga arbete, i mitt folk, i mänskligheten.

En sådan livssyn kan aldrig rationaliseras. Den är irrationell — som livet självt — en »tro». Men just genom att öppna evighetsperspektivet kastar denna tro ett meningsfyllt ljus över tidslivet och ger den enskilde mod att möta dess mångfaldiga uppgifter. Där den får bära upp folklivet, skänker den folket en framtid.

Jag hör invändningen: det är lönlöst att hämma utvecklingen, och den är nu en gång för alla märkt av sekulariseringen. Kristendomen har definitivt förlorat greppet om den västerländska kulturen. Måhända är invändningen riktig. I så fall återstår endast att instämma i pessimisternas profetior om Västerlandets undergång. Vi ha att göra oss alltmer förtrogna med tanken på »utvecklingen» såsom den stigande linjens oundvikliga övergång i den fallande. Men å andra sidan måste vi minnas, att talet om »hämande» och »hejdande» av utvecklingen strängt taget är skäligen meningslöst. Ingen människa drömmer heller om en återgång till det för-civiliserade stadiet såsom något slaggt idealtillstånd. Vetenskap och teknik ha säkerligen ännu många goda tjänster i beredskap åt mänskligheten. Den avgörande frågan gäller, huruvida civilisationens människa åter skall bli herre över de rationaliseringens makter, som fått hennes själ i sitt våld. Denna fråga hänger oupplösligen samman med den andra, om hon skall finna ny anknytning till de frigörande andliga livsmakter, som genom reorganisering av gemenskapen kunna återuppbygga människolivet. På den frågans besvarande hänger i sista hand problemet om framtiden för vårt folk — nej, för hela vår västerländska kultur.